

SZEMLE

Brigitte von Schönfels, „Das Erlebte ist immer das Selbsterlebte”, *Das Reisefeuilleton in deutschen Zeitungen zwischen der Revolution von 1848 und der Reichseinigung*, Bremen, Edition Lumière, 2005. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd. 19), 303 p.

A kötet címűl vett mondás Hans Georg Gadamer-től származik. A műalkotás meghatározásához szorosan hozzátartozónak tartja, hogy az úgy válik a befogadó számára esztétikai élménnyé, hogy ő az átélteket saját élete összefüggéséből a műalkotás hatalmának segítségével kiragadja, és ezzel egy időben a lét egészére visszavonatkoztatja.

A 19. századi újságok tárcarovatában szépirodalmat (elsősorban folytatásos regényeket, de verseket is), valamint többek között tudományos ismeretterjesztő írásokat közöltek, de ez volt a könyvismertetések, a zene- és színházi kritika helye is, ezen kívül voltak itt még anekdoták, glosszák, ez volt a mindennapi élet eseményeit bemutató írások lelőhelye is. A tárca egyik fő jellemzője a személyes, átélt élmények szubjektív hangú, könnyed, csevegő stílusban való közvetítése, funkciója a szórakoztatás és ismeretterjesztés, valamint politikával kapcsolatos vélemények, információk közlése. Brigitte von Schönfels munkájának tárgya az újságok vonal alatti részének, a feuilleton, azaz a tárcarovat egy speciális kisebb alcsoportjának, az útleírásnak, az úti beszámolóknak a vizsgálata.

A szerző könyve elején leszögezi, hogy az újságok tárcarovatában közölt úti beszámolók, útleírások műfajának mint irodalmi/irodalomtörténeti műfajnak a meghatározását hiába keressük a lexikonokban. Brigitte von Schönfels ezt a fel-

adatot vállalja magára munkájában. A kötet felosztása a következő: először történeti alapokon vizsgálja az útleírás műfaját 1815-től, a bécsi kongresszustól 1848-ig, külön a meghatározó jelentőségű 1848-as évet, majd az 1848-tól 1871-ig, Németország egyesítéséig terjedő időszakot. 1848 előtt az újságok „vonal alatti” részében, a tárcarovatban nyílt lehetőség a távoli tájakra tett utazásokat bemutató úti élménybeszámolóknak társadalomkritikai gondolatok közzétételére a cenzúra figyelmének kijátszásával. Bár 1848 meghozta a törvényben biztosított sajtószabadságot Poroszországban, de az egyre erősebbé váló reakcióval való harc terepe sok esetben továbbra is az újságok tárcarovata maradt. Ezután a feuilleton, a tárcarovat meghatározása, majd azon belül speciálisan az útleírás műfajának bemutatása következik. Végezetül két kiemelkedő, de mára elfeledett publicista, tárcaíró, Lothar Bucher és Ernst Kossak munkásságát ismerteti részletekbe menően.

Schönfels igen helyesen állapítja meg, hogy megkerülhetetlen, hogy a saját korukat képviselő, abban gyökerező újságokat, melyeknek része volt a tárcarovat, történelmi kontextusban vizsgáljuk. Történelmi áttekintését az 1830. júliusi párizsi forradalommal indítja, majd ennek németországi hatásait veszi górcső alá. A történeti kiinduló helyzet a német széttagoltság volt, amelynek felszámolására az 1830-as évek közepétől történtek kísérletek, legkorábban a gazdaság területén, először 1833-ban, a 18 államot összekötő Német Vámunió létrejöttével. Az irodalom liberalizálódásának első úttörői, az útleírás atyjai, Ludwig Börne és Heinrich Heine voltak. A tárcarovat útleírásainak jeles képviselője volt még Joseph von Eichendorff, a későromantika

kiemelkedő személyisége, majd e téren szerzett magának ismertséget Theodor Fontane is.

Megjegyzésre érdemes, hogy érdekes lehetett volna a tárcarovat műfajának vizsgálatába osztrák lapokat is, például a nagy liberális lapot, a *Neue Freie Presse*t is bevonni, melynek feuilletonja szintén igen színvonalas volt. Az 1864-től megjelenő liberális bécsi újság munkatársa volt mások (így Eduard Hanslick vagy Ludwig Speidel) mellett a kitűnő tárcaíró Daniel Spitzer (1835–1893) is, a legkíméletlenebb kritikus, ahogy Adam Wandruszka nevezi, aki mesteri módon művelte a satirikus tárca műfajt „Wiener Spaziergänge” című heti rovatában, s akinek számos kifejezése szállóigévé vált. Őt, és a szintén osztrák Hieronymus Lormot, a bécsi *Die Presse* tárcarovatának felelős szerkesztőjét, egy helyütt megemlíti a szerző.

Az 1848-as év sajtószabadsága azonban rövid életű volt, a rendőri megfigyelés, üldözés, a cenzúra továbbra is a reakció legfontosabb eszközei maradtak a szólásszabadság kordában tartására. Poroszországnak 1850-ben új alkotmányra született, amely az alkotmányosságot, a sajtószabadságot volt hivatott elviekben szolgálni. De a valóság az emberek apátiába süllyedése, megfélemlíttettsége, a magánélet biztonságába való visszavonulása, egy „második biedermeierkorszak” kialakulása volt, melynek tipikus sajtótérmeke a családi lap létrejötte. Egészen az 1860-as évek közepéig a cenzúra mellett a sajtó preventív rendszabályozása volt jellemző. Németország széttagoltsága lehetővé tette a cenzúra figyelmének oly módon való kijátszását, hogy egy kritikus írás egy másik tartományban jelent meg, mint amire a kritika vonatkozott. Például a berlini viszonyokat kritikával illető írás Münchenben látott napvilágot. 1864 májusában Eisenachban tartották az első újságíró-napot. Itt az összes prevenció intézkedés, a rendőri konfiskálás eltörlését követelték, valamint, hogy a törvénykezés legyen teljesen független. A helyzet azonban 1866-ig alig változott.

Ezek után három kiemelkedő újság, a tulajdonosa, Friedrich Voß után elkeresztelt, Berlinben megjelenő, mértékadó *Vossische Zeitung*, a liberális *Kölnische Zeitung* mely 1848 után az alkotmányos köztársaságért emelt szót, és nem

pusztán helyi jelentőséggel bíró, valamint az 1848 után alapított és egészen 1938-ig létező, a liberális művelt polgárságot megcélzó *National-Zeitung* rövid bemutatása következik.

A feuilleton-műfaj kialakulásának történeti áttekintése után az útleírás mint irodalmi műfaj bemutatása következik. Majd a szerzőnő újságokból vett példákön keresztül illusztrálja a társadalomkritikus útleírás-tárca sokszínű műfaját. Ezek különböznek ábrázolásmódjukat, formájukat, funkciójukat és tartalmukat tekintve. Bemutatásra és elemzésre kerülnek a korábban említett újságok, a kiválasztott szerzők, Ludwig Rellstab, Julius Rodenberg, Gustav Rasch, Lothar Bucher és Levin Schücking, akiknek néhány mutatvány-szövegét össze is veti egymással.

Schönfels ezt követően négy szerző (Ernst Kossak, Lothar Bucher, Gustav Rasch és Julius Rodenberg) a párizsi bulvárokról szóló írásain keresztül vizsgálja a társadalomkritikus útleírás műfajának sajátosságait. Míg a tizenkét év alatt keletkezett és kronologikus sorrendben közölt tárca-szemelvényeken keresztül bemutatott szerzők közül az utóbbi kettő írásai nem többek személyes élményeken alapuló útleírásokról, Lothar Bucher és Ernst Kossak párizsi útleírásai már a társadalomkritikus tárca elemeit hordozzák magukon; a makadámos bulvárok a levert '48-as forradalom nyárspolgárisult jóllétébe merevült részvevőinek metaforájaként foghatók fel.

Theodor Fontane a kötetben bemutatott tárcaírók között az egyetlen, aki szépiróként marandó értéket teremtve vonult be a világirodalom történetébe. Fontane 1862 és 1882 között öt kötetben adta ki útleírásait *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* [Vándorlások Brandenburg tartományon át] címen az újra felfedezett, és történelmi anekdoták formájában közkincsé tett szűkebb haza, vagyis a brandenburgi örgrófság történetét, tájait és népének életét bemutatva. Ezeket az útleírásokat korábban már különböző lapokban publikálta, s ezek képezik a fontanei regény előmunkálatait.

A nálunk kevésbé ismert Lothar Bucherről hazájában már életében jelent meg életrajz. Ő végzettségét tekintve jogász volt, aki az 1848 előtti években a halálbüntetés eltörléséért szállt sík-

ra a Porosz Nemzetgyűlésben, majd 1848-ban szót emelt az adómegettagadás mint tiltakozási forma mellett. Mikor ezek miatt tizenöt hónap fegyházra ítélték, Angliába emigrált. A *National-Zeitungot* innen tudósította, először az angol életforma, a demokratikus társadalmi viszonyok bemutatásán keresztül kritizálta burkoltan a német viszonyokat. Majd miután beutazta, illetve begyalogolta Angliát, látta az erőltetett iparosítás hátrányait, a tömeges elszegényedést, a proletariizálódást, a gyermekmunkát és a környezetszennyezést, kritikával tudósított minderről. Bucher 1855-ben a párizsi világkiállítás kapcsán járt Párizsban, a Luxembourg kert növényzetét bemutató leírásában számtalan 1848-ra vonatkozó rejtett utalás található, további élményeiben, párizsi emberekkel való találkozásairól szóló beszámolóiban pedig az 1789-es forradalommal kapcsolatos megjegyzéseket helyez el. A francia kispolgár bemutatásánál Schönfels szemantikai, grammatikai elemzésekkel vizsgálja Bucher stílusát, mutat rá a német olvasónak szánt társadalomkritikus mondanivaló lényegére, szövegének oktató/nevelő céljára. 1859-ben ismét több hónapot töltött Párizsban, s innen küldött úti beszámolóiban csalódottsága érződik, a III. Napóleon-i Franciaország látszatszabadsága sok hasonlóságot mutatott Poroszországgal. I. Vilmos császár 1861-es amnesztiája lehetővé tette, hogy Bucher majd 10 év távollét után visszatérhessen, sőt 1864-ben Bismarck felkérésére a Külügyminisztériumban helyezkedett el, és szolgálta 22 évig titkos tanácsosként, „szürke eminenciásként” a kancellárt.

Ernst Kossak esetében Brigitte von Schönfels részletesen felsorolja és ellenőrzi a rendelkezésre álló szekunder irodalom – több esetben – téves (pontos keresztneve, doktorátusának léte, betegsége, halálának éve) adatait. Kossak, akárcsak Bucher, szintén nem készült újságírónak, ő eredetileg zenekritikus volt. Több lapnak is dolgozott párhuzamosan, egyáltalán nem volt forradalmár alkat, de útleírásaiba számos politikai utalást rejtett, s vált így éles szemű társadalomkritikus tárcák respektált szerzőjévé. Egyik kiemelt témája a környezetszennyezés volt. 1855-ben neki is módja volt Párizsba látogatni, ahol felkereste a nagybeteg Heinét, következő évben Svájcban és Észak-Olaszországban tett

utazást, mindkét útról társadalomkritikus tárcasorozatokban küldte tudósításait.

Brigitte Schönfels munkája alapmű, fontos lépés a 19. századi újságok tárcarovatában található útleírások sajtó- és irodalomtörténeti helyének meghatározása útján. A tárcarovatban közölt útleírásnak két alaptípusát különbözteti meg, az úti beszámolót és a társadalomkritikus célzatú, az olvasót reflexióra készítő útleírást. A szerzőnő minden megállapítása előtt módszeresen vizsgálta meg a korábbi szakirodalom állásfoglalásait, s csak ezután tesz a feuilletonban közölt útleírás műfaját korszerűbben definiáló megállapításokat. A rendkívül gazdag szakirodalmat felvonultató könyvvel az olvasó hézagpótló kötetet tart a kezében. Könyve végén a szerzőnő leszögezi, hogy a társadalomkritikus útleírás semmiképpen sem való szemetes kosárba, mivel a diktatúrák a 21. században is léteznek, ennek az irodalomtörténeti műfajnak sajnos továbbra is van aktualitása.

RÓZSA MÁRIA

Ludwig August Frankl (1810–1894), Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient, Louise Hecht (Hg.), Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2016 (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert Bd. 10), 430 p.

A bécsi irodalmi és kulturális élet meghatározó és megbecsült alakja volt hosszú élete során a költő, író, folyóirat-szerkesztő Ludwig August Frankl (Chrást, 1810 – Bécs, 1894), aki németül író csehnek tekintette magát, ahogy azt Mezzofanti bíborosnak, a Vatikáni könyvtár igazgatójának is leszögezte ifjúkori olaszországi utazása alkalmával. Louise Hecht bevezető írásában ezzel az epizóddal illusztrálja Frankl több gyökerű identitását, liberalizmusát, mely egész életében elkísérte. Frankl Litoměřice piarista gimnáziumában érettségizett, majd 1828-tól Bécsben hallgatott orvostudományt. Megismerkedett Josepf Freiherr von Hormayr osztrák történésszel, ő közölte 1828-ban Frankl első, cseh népballadát feldolgozó elbeszélő költeményét, a *Johann Pancyrt* az *Archiv für Geschichte, Politik, Literatur und Kunst* című sorozatában. Frankl *Das*

Habsburgerlied (Bécs, 1832) című versciklusával és történelmi balladáival hamar ismertté vált. Bár 1837-ben Padovában orvosi diplomát szerzett, soha nem tevékenykedett orvosként, nem ez biztosította megélhetését. 1838-ban elfogadta a bécsi zsidó hitközség ajánlatát, hogy vállalja el a titkári teendőket. Jövedelmet 40 éven keresztül ez a titkári hivatal jelentett számára. 1841-ben átvette az *Österreichisches Morgenblatt* szerkesztői posztját, és hamarosan új hetilap kiadására adott be engedélykérelmet, amit meg is kapott. 1842-től 1848-ig szerkesztette *Sonntagsblätter* című lapját. Frankl az egyetemista légió tisztjeként részt vett a bécsi forradalomban. 1848 márciusában nagy népszerűsége tett szert cenzúra nélkül kinyomatott, a forradalmi ifjúságot üdvözlő *Die Universität* című versével, melyet egy éjszakai örködést követően költött. Még a neoabszolutizmus éveiben sem volt azonban Bécsben letelepedési joga, forradalmi tevékenysége és radikális, volt forradalmárokkal folytatott levelezése miatt egy 1851-es házkutatást követően a kiutasítás fenyegette, a *Sonntagsblätter* 1848-as megszűnése után egy ideig a napilapokban való publikálást is kerülte.

A *Sonntagsblätter* modernségével, haladó szellemével kiemelkedik az osztrák Vormärz periodikumai közül, a pletykák, színházi hírek helyett az országismeret, történelem, tudomány, technika, ipar és gazdaság kérdései álltak a szépirodalom mellett a lap érdeklődésének középpontjában. Frankl mindig kifejezetten ügyelt arra, hogy a Monarchia különböző népei az írásokban lehetőleg egyenlő súllyal szerepeljenek. A *Sonntagsblätter* szoros kapcsolatban állt a pesti és pozsonyi német lapokkal, a *Pesther Tageblatt*-tal, a *Der Ungar*-ral, a *Preßburger Zeitung*-gal és melléklapjaival, a szerkesztők kölcsönösen figyelemmel kísérték egymás lapjait. Frankl jótékonyági tevékenysége, egyebek mellett a bécsi Vak Izraelita Gyermek Intézetének megalapítása miatt 1876-ban a kitüntető Ritter von Hochwart előnevet kapta meg. Frankl emlékezet-kultuszával kapcsolatban említésre érdemes még emlékmű-, ill. szoborállítási tevékenysége (Beethoven, Schiller, Lenau, Anastasius Grün), adományok gyűjtése és számos szervezési feladat, melyről Louise Hecht részletesen beszám-

ol bevezető írásában. A periodikumokban rendszeresen megjelenő nekrológiai írásai, így például az 1848-as forradalomra való visszaemlékezési sorozata a *Neue Freie Presse*-ben, valamint gyűjtő szenvedélye; a bécsi zsidó múzeum is az ő iniciatívájára jött létre, de már a halála utáni évben. Nekrológírási és emlékmű-állítási „mániáját” több kortársa, így például az éles nyelvű feuilletonista, Daniel Spitzer sokat kritizálta.

Dieter J. Hecht tanulmányában néhány Frankl életében kiemelt szerepet betöltő nővel (unoka, meny, feleségei, anyja és nagyanyja) foglalkozik, jórészt eddig ismeretlen levéltári források, publikálatlan levelek alapján. Rendkívül érdekes, ahogy – bár Frankl mindkét házassága szerelmi házasság volt – első feleségével való kapcsolatának megromlását, s még annak halála előtt a válás gondolatának fontolgatását a házaspár levelezésével dokumentálja és mutatja be. A család többi nőtagja személyesen, illetve kapcsolataikon keresztül, anyagilag és lelkiileg is támogatták Franklt. A levelezésen keresztül megismerhetjük a kor szellemi és társadalmi életét, különös tekintettel a zsidóság szokásaira.

Georg Gaugusch a Frankl- és Frankl/Hochwart-család genealógiáját vázolja fel, a kötet végén egyébként illusztrációként szerepel a családfa ábrája is. Érdekességként említhető, hogy Frankl saját kívánságára a bécsi központi temető (Zentralfriedhof) zsidó és keresztény részének határára van eltemetve, síremléke nem a gazdag zsidó prominensek pompás síremlékei között található, jelezve ezzel is határokon átívelő személyiségét. Leszármazottainál már ambivalens a zsidósághoz való viszony, az előrehaladott akkulturáció folyamatában udvari tanácsos, vasút-társasági titkár Bruno fia evangélikus hitre tért át még apja életében, a neurológus professzor Lothar kitért, majd visszatért a zsidó hitre.

A tanulmányok nagyobb csoportja Frankl munkásságát irodalomtörténeti szempontból vizsgálja. Václav Petrbok írásában azt a kérdést teszi fel, mennyire tekinthető Frankl cseh költőnek. Frankl, aki életében mindössze egy verset írt cseh nyelven, maga vallotta magát csehnek; anyja révén, aki cseh/morva vidéken született, anyanyelve és kisiskolás kori tanulmányainak

nyelve a cseh volt. A cseh/morva történelem, mondavilág német nyelvű költőként sokszor inspirálta, sok témát feldolgozott, még fordított is csehből, de a korabeli cseh irodalom nem érintette meg.

Jörg Krappmann azt a kérdést járja körül, hogyan értékelték kortársai (két, szintén morvaországi születésű pályatársa, Hieronymus Lorm, a *Die Presse* tárcarovatának felelős szerkesztője, valamint Uffo Horn költő – nem becsülték sokra) és az utókor irodalomtörténészei Frankl költői teljesítményét. Frankl közismerten a mai irodalmi kánonnak már nem része, de elfeledett költőnek/írónak sem tekinthető, jelentősége korhoz kötött, inkább kultúrtörténeti, a korszakot tárgyaló irodalomtörténetekben még megemlítik a nevét. Költészetét olyan kortársak kontextusában vizsgálja, mint Ferdinand Freiligrath, Anastasius Grün, Karl Beck és Nikolaus Lenau. Megállapítja, hogy Frankl nem tekinthető forradalmi költőnek, liberális beállítottsága a *Sonntagsblätter* szerkesztőjeként, 1845-ben a bécsi újságíróknak a cenzúra eltörlése érdekében Metternichhez intézett petíciója aláírójaként, majd később az 1848-as eseményekre való visszaemlékezéseiben manifesztálódott, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a császár iránti hűség, a rendezett, polgári lét előnyben részesítése jellemezte, elítélte a zavaros forradalmi mozgalmakat, megbecsülten élt, sőt nemesi előnevet is kapott. Frankl költészetét a biedermeier világfájdalom és a '48-at megelőző forradalmi líra között helyezi el.

Hubert Langauer a Frankl és Ferdinand Kürnberger közti konkurencia szálait fejti fel. Bár mindketten tagjai voltak a bécsi 1848-as forradalomban az Akadémiai Légiónak, később ellentéteik a Schiller-szobor állítására alakult Schiller-alapítvánnyal kapcsolatban (melynek titkára végül Kürnberger lett, de Frankl is a jelöltek között volt) kerültek nyilvánosságra. Kürnberger még antiszemita megjegyzésektől sem tartózkodott, ellenvéleményét a pénzügyítési akció és művészi szempontok váltották ki. Ellenségeskedésének oka elsősorban Kürnberger drámaírói sikertelenségében keresendők, a bécsi Burgtheater egyetlen darabját sem mutatta be.

Az 1848 előtti korszak komoly és színvo-

nalas zenekritikájának megteremtésében nagy feladatot vállalt a Frankl által szerkesztett *Sonntagsblätter*; melynek zenei rovatáért Alfred Julius Becher volt felelős. Barbara Boisits tanulmányában feldolgozta a lap zenei rovatának főbb témaköreit, a túlerőltetett virtuozitás elleni harcát, elemezte az operaelőadások, a zenekari repertoár, valamint az egyházzenei bemutatók értékelését a lapban, és mindennek szerepét a zenei kánon kialakításában és a zenei élet profeszionálissá válásában. A Frankl munkásságához zenetörténetileg kapcsolódó írások közé tartozik Stefan Schmidl munkája Frankl verseinek megzenésítéséről. Kiemeli a leghíresebbet, a *Die Universität* öt, egykorú megzenésítését, melyeket kottaillesztrációk segítségével zeneileg összehasonlít egymással. Ezek közül a legnívósabb Franz von Suppé alkotása, akinek a neve a bécsi operett megteremtőjeként ma is ismert szélesebb körben, és aki e dalával az osztrák *Marseillaise*-t kívánta megalkotni. Egészen az I. világháború koráig születtek más Frankl-versek, -versciklusok zenei feldolgozásai.

Ernst Wangermann a *Sonntagsblätter* és melléklapjai részletes tartalmi elemzésével mutatja be Frankl álláspontjának alakulását a bécsi forradalom 1848. márciusi kitörésétől kezdve annak októberi leveréséig, a szükségállapot kihirdetéséig, a lap utolsó számáig. Frankl – akárcsak magyar eszmetársai – nem akarta a jogállamiság talaját elhagyni, liberálisként azért állt a forradalom oldalára, mert hitt a Monarchia megreformálásában, a sok nemzetiség érdekeit figyelembe vevő federalisztikus átalakításában, ugyanakkor a neoabszolutizmus éveiben a titkosrendőrség aktái szerint még mindig „aggasztó”-nak, „látszatra lojális”-nak minősült. A sajtótörténeti alapkutatásokra építő munkák közé tartozik Gertraud Marinelli-König tanulmánya, amelyben számba vette egyrészt a fiatal Ludwig August Franklnak az 1848 előtti bécsi irodalmi lapokban megjelent publikációit, illetve az azokra vonatkozó ismertetéseket, hirdetéseket (a szerző összesen 390 Frankl-tól és Franklról szóló újságközleményt regisztrált), valamint a szerb és morva irodalommal kapcsolatos fordításait, szerb és morva származású kortársaival való ismeretségének dokumentumait.

A „Zsidó világ: filantrópia és tudomány” összefoglaló címet viselő fejezetben kaptak helyet a Franklhoz kapcsolódó judaisztikai témájú tanulmányok. Carsten L. Wilke széles történeti és irodalomtörténeti kontextusban mutatja be Franklnak az *Allgemeine Zeitung des Judenthums* 1854. december 11-ei számában megjelent, a marránó zsidók mondavilágából merítő, részben fikcionális, részben néprajzi ihletésű írását. Marie Krappmann tanulmányának tárgya Frankl *Nach Jerusalem!* című, 1858-ban megjelent két kötetes útleírása, melynek elemzése során a szerző többször is dichotómiát lát Frankl szövegében a Palesztinában élő zsidó népesség tárgyilagosságot megcélzó bemutatása és költői nézőpontja között, egyik ilyen például a kiábrándító jelen és az idealizált, romantikus múlt ábrázolása, melybe minden objektivitásra való törekvés ellenére „Az ezeregyéjszaka meséi”-nek képei vegyülnek. Frankl 1856-ban Yehuda Halevy 12. századi spanyolországi szefárd zsidó költő nyomán indult a Szentföldre, és alapította meg árva zsidó gyermekek számára az adományozó Elise Herz (szül. Lämél) után elnevezett Lämél-iskolát Jeruzsálemben – tudjuk meg Yochai Ben-Ghedalia angol nyelvű tanulmányából. Halevy utóéletéről szólva megemlíthető, hogy Heine is megénekelte mint középkori trubadúrt, Frankl pedig 1855-ben megjelent *Libanon* című zsidó és bibliai témákat feldolgozó antológiájába felvette Halevynek öt versét. Frankllal ezen kívül az köti össze Halevyt, hogy mindketten európai utazóként járták be a Keletet.

A Frankl patriotizmusának, emlékműállító, életrajz- és nekrológirói tevékenységének szentelt utolsó fejezetben található Herlinde Aichner írása Frankl ’48-as forradalmi visszaemlékezéseiről, olyan kortársairól, mint többek között Nikolaus Lenau, Franz Grillparzer, Friedrich Hebbel, Ferdinand Raimund, vagy a be nem fejezett Anastasius Grün-életrajza, amelyek inkább anekdota-gyűjtemények voltak a céllal, hogy a bemutatott személy legfőbb jellegzetességeit megörökítsék. Ezek nem mindig vehetők komolyan, inkább a legendaképzés a jellemző rájuk, s ehhez kapcsolódva a tárgyi emlékek gyűjtése, szobrok, emlékművek létrehozatala, illetve

az erre irányuló pénzszerző és szervező munka, amit már a kortársak részéről is sok kritika ért, annál is inkább, miszerint az emlékmű-állítás nem az ábrázoltnak, sokkal inkább a megrendelőnek állít emléket.

Ugyanebben a fejezetben kapott elhelyezést Louise Hecht írása, melynek címe azonos a Frankl mottójával és credójával szolgáló „Szóval és tettel” mondattal, amelyben a kötet szerkesztője bemutatja Frankl életének számos tárgyi dokumentumát, lakásának berendezését, keleti utazásán gyűjtött tárgyait és azok későbbi sorsát, elmeséli az általa emberbaráti érzelmekből vásárolt és felszabadított 12 éves fekete fiú sorsát, annak bécsi életét, majd visszajuttatását a Keletre, s kitér Frankl címerének ismeretetésére is. Innen tudhatjuk meg a költő 70. és 80. születésnapjára ünnepségének, majd temetésének korabeli újságok híradásaival gazdagon dokumentált körülményeit.

Gabriele Kolhbauer-Fritz, a bécsi Zsidó Múzeum munkatársa számol be a múzeumban őrzött Franklhoz kapcsolódó tárgyak alapján a költő szerteágazó tevékenységének fennmaradt (illetve a korábbi inventárjegyzékekben még felüntetett, de mára elveszett vagy megsemmisült) legkülönfélébb tárgyi dokumentumairól, azzal a megjegyzéssel, hogy a világ levéltáraiban és múzeumaiban még bárhol felbukkanhatnak újabb hozzá köthető tárgyak. Írásos hagyatékából részben feldolgozott levelezése a Wienbibliothek kéziratárában hozzáférhető.

Végezetül csak sajnálkozásunkat fejezhetjük ki amiatt, hogy Frankl magyar kapcsolatainak szentelt tanulmány nincs a kötetben. Az igényes kiállítású kötetben mindössze a neves Böhlau Verlagnál furcsa a szedői-korrektori munka néhány visszatérő hibája, a sorvégi elválasztásoknál és éppen Frankl nevénél jobban oda kellett volna figyelni és ellenőrizni, hogy ne maradjon az automatikus elválasztás után sok esetben Fran-kl. A másik, ami zavaró, hogy a kötetben nem használják a számok (évszámok, oldalszámok) között a hosszú kötőjelet, ami pedig igényesen szerkesztett kiadványoknál elvárható. De mindez nem von le semmit a kötet tartalmi részéből. Mindenképpen öröm éri az olvasót, mert Franklt a tudományos köztudatba

visszaemelő, munkásságát sokoldalúan és korszerűen feltáró és új kutatások eredményeit publikáló könyvet tarthatunk a kezünkben, melyet számos szép fotó és illusztráció díszít.

RÓZSA MÁRIA

A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai, Tanulmányok, Klestenitz Tibor (szerk.), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, (Médiatudományi Könyvek), 143 p.

Az egyházak küldetésének lényege, hogy a jézusi missziós parancs értelmében az emberi történelem változó viszonyai közepette, a mindenkorai lehetőségekhez és körülményekhez alkalmazkodva, de ugyanakkor identitásukat megőrizve, tanításukat hitelesen és csorbíthatatlanul közvetítsék, terjesszék minden kor minden emberére számára. (Az egyházi terminológiában missziós parancsnak nevezett felszólítás, amely megfogalmazza az apostolok küldetésének mibenlétét, mind a négy evangélistánál megtalálható: Mt, 28, 19–20., Mk 16, 14–20; Lk 24, 44–49; Jn 20, 19–23.) Az egyház, a média és a tömegek kapcsolata tehát egyidős a kereszténységgel. A Klestenitz Tibor szerkesztésében 2015-ben megjelent tanulmánykötet eme rendkívül összetett és sokrétű kapcsolatrendszer néhány elemét igyekszik bemutatni a 19–20. századi magyar – elsősorban katolikus – egyháztörténet vonatkozásában. A kötet igényes, olvasóbarát megjelenése, a hiba nélküli lektori teljesítmény a szerkesztő munkáját, míg a nívós, színvonalas tanulmányok a szerzők szakmaiságát dicsérik. A tanulmányok többsége előadás formájában a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportjának 2013. decemberi konferenciáján hangzott el. A kötet kapcsán a szakmai berkekből érkező olvasónak talán csak a tudományos művektől ma már joggal elvárható idegen nyelvű összegzés elmaradása miatt támadhat hiányérzete.

A média- és egyháztörténet érintkezési pontjainak – például a katolikus sajtó történetének – vizsgálata Dezsényi Béla 1943-ban megjelent

fejlődéstörténeti vázlatát követően egészen a közelmúltig csak érintőlegesen képezte a tudományos kutatás tárgyát. A rendszerváltás előtt Dersi Tamás, Szabó Miklós és Gergely Jenő marxista történeti alapokon tárgyalta a katolikus sajtótörténet egy-egy fejezetét. Utóbbi szerző 1989 után a katolikus egyház két világháború közötti történetéről írt monográfiájában külön alfejezetet szentelt a témának, természetesen immár ideológiai kötöttségek nélkül. Katolikus sajtótörténeti vonatkozással bírnak Szolnoky Erzsébet, Enyedy Zsolt és Rónay László bizonyos munkái. Átfogóbb szintézis megírására éppen a kötet szerkesztője vállalkozott 2013-ban megjelent, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1892–1932* című művével. A tanulmánykötet szerzői, a történészcehen belül már nevet szerzett egyház- és köztörténészek a reformkortól a második világháborút követő koalíciós időszakig különböző megközelítésben tárgyalják a katolikus médiatörténet egy-egy fontos fejezetét. Ilyenek: egy kiemelt jelentőséggel bíró sajtótermék bemutatása, katolikus rendezvények mint médiaesemények és politikai demonstrációk, a sajtóügy a 19–20. század fordulójának katolikus nagygyűlésein, a nyilvánosság megszólításának és a tömegek mozgósításának lehetőségei az AC rendezvényein, az egyházak és a Horthy-kultusz, a kommunista sajtó és Mindszenty.

A magyar katolikus egyház az 1830-as évek végén tesz először kísérletet a katolikus nyilvánosság megteremtésére, és indít saját, nem kizárólag teológiai problémákat boncolgató, hanem közéleti kérdésekkel is foglalkozó lapot *Magyar Szion* néven. Bárány Zsófia tanulmányában az 1839-ben és 1840-ben megjelenő újságot a „nagyközönségnek szánt katolikus zurnalisztika számypróbálgatásaként” (13) értelmezi. A rövid életű sajtótermék történetében a professzionális (a piaci igényeknek megfelelő profilváltások, tematikai repertoár bővítése) és az amatőr újságírás (egy év után kizárólag latin nyelvű megjelenés) jegyei egyaránt felfedezhetőek. A katolikus sajtó kapcsán mindenkor izgalmas kérdés és meghatározó tényező a felsőpapsággal, valamint a Szentszékkal való viszony alakulása, amelyet a szerző vatikáni le-

véltári forrásokra is támaszkodva, igen árnyaltan mutat be.

A katolikus hierarchiával kialakult kapcsolatot döntő módon befolyásolta a magyarországi német nemzetiség két világháború közötti legjelentősebb lapja, a *Sonntagsblatt* sorsát is, amelynek alakulását Grósz András tanulmánya tárja az olvasó elé. Történetében sajátos módon kapcsolódtak össze az egyház-, a sajtó- és a nemzetiség-történet szála. A Bleyer Jakab által 1921-ben a német nemzetiségi „keresztény szellemiségű gazdálkodó parasztság” számára alapított, az állam iránt lojális, de annak befolyását elutasító lap a kisebbségi érdekek – elsősorban a nyelvhasználat – markáns képviselője miatt rövid időn belül kegyvesztetté vált a katolikus felsőpapság köreiben.

A Scitovszky János esztergomi érsek által vezetett 1857-es mariazelli zárandoklat sajtó-visszhangjait elemezve Manhercz Orsolya rámutatott az egyházi esemény politikai jelentőségére. A neoabszolutista berendezkedés, az 1849 után kibontakozó passzív ellenállás, a magyar egyház feje felett 1855-ben megkötött osztrák konkordátum, valamint a konzervatív arisztokrácia 1857-es sikertelen tárgyalási kísérletének hátterében a több tízezres magyarországi tömeget megmozgató, de mindenféle rendbontástól mentes, és az uralkodó iránti lojalitást hangsúlyozó zárandoklat politikai jelentősége nem lebecsülendő. Amint a szerző megjegyzi, „békés úton vezette le a magyarországi császári látogatás okozta családás feszültségét, és jelezte a Bach-rendszer magyarországi konszolidációjának kudarcát.” (43)

Az 1894-től német mintára szervezett katolikus nagygyűlések a dualizmus éveiben nem egyszer öltöttek magukra a politikai demonstráció jellegét. Meg kívánták jeleníteni a katolicizmus egységét, erejét a liberális közszellem és a szervezett szociáldemokrata munkásság ellenében, de ugyanakkor meg kívánták erősíteni a résztvevők közéleti identitását. Klestenitz Tibor tanulmánya azt vizsgálja, hogy a nagygyűlések esetében mennyire voltak adottak a korszerű médiaesemény megrendezésének feltételei: Milyen tömegeket és hogyan tudtak mozgósítani? Milyen látványosságokkal igyekeztek elősegíteni

a résztvevők érzelmi azonosulását? Hogyan értékelte a hazai katolicizmus legnagyobb tömegrendezvényét a liberális sajtó és hogyan jelent meg az esemény a katolikus sajtóban? A szerző bemutatja a politikai katolicizmus és szociáldemokrácia dualizmus kori konfliktusának egy-egy nagygyűlésen tettelegességig is fajuló kiéleződését.

A katolikus sajtó aktuális problémáinak megjelenését, illetve az ezekre adott esetleges válaszokat és a gyakorlati megoldásokat mutatja be Csibi Norbert munkája a dualizmus kori katolikus nagygyűlések felszólalásaihoz kötődően. A szónokok már a korai regionális gyűléseken is gyakran utaltak a katolikus sajtó jelentőségére, illetve a liberális sajtó károsnak ítélt hatására. A pápai útmutatások alapján felismerték a katolikus sajtó társadalomszervező szerepét és modernizálásának szükségességét. Számos helytálló megállapítás, innovatív ötlet hangzott el, azonban a nagygyűlések nem rendelkeztek a megvalósításhoz szükséges eszköztárral, így az egyházi sajtó anyagi körülményeit, versenyképességét tekintve elmaradt a liberális konkurenciától.

A hívő tömegek mozgósítására és a szekularizálódott Európa rekrisztianizálásra szerveződő Actio Catholica mozgalom 1932-es magyarországi zászlóbotását követően leglátványosabb sikereit a katolikus nagygyűlések szervezésével érte el. Gianone András rámutat azokra a törekvésekre, amelyek a katolikus értelmiség elitrendezvényét a szélesebb néptömegek felé kívánták megnyitni, több-kevesebb sikerrel. Az esemény szervezésében és megjelenítésében kulcsszerepük volt a modern tömegkommunikációs eszközök – sajtó, rádió, filmhíradó –, valamint látványos rendezvényelemek felhasználásának és egyes társadalmi kezdeményezéseknek.

A két világháború között a katolikus egyház a politikai elit természetes szövetségeseként vált az állami ünnepek, megemlékezések fontos résztvevőjévé és gyakran alakítójává. Utóbbi szempontokra hívja fel a figyelmet Turbucz Dávid tanulmánya, amennyiben a történelmi egyházak szerepvállalását vizsgálja a Horthy-kultusz megnyilvánulási formáiban. A kormányzó személyéhez kötődő évfordulók – születés- és névnap, esetenként a kormányzóválasztás és a budapesti

bevonulás – alkalmával megjelenített Horthy-kép vallásos elemekkel telítődött. A történelmi egyházak a kereszténység fogalomkészletét használva hangsúlyozták az államfő isteni kiválasztottságát és küldetését.

A második világháborút követően az 1947-ben kikényszerített politikai fordulat előkészítésében és ennek részeként a legnagyobb ideológiai ellenfélnek tartott katolikus egyház elleni küzdelemben kiemelt jelentőséggel bírt a kommunista pártsajtó. Jelentős szerepet játszott az egyházi vezetők és intézmények lejáratásában, a tényleges adminisztratív intézkedések társadalmi előkészítésében. Sz. Nagy Gábor munkája bemutatja a Mindszenty József hercegprímás ellen 1945 és 1946 között meginduló sajtótá-

madások sajátos logikáját, amely a későbbi per érvrendszerét igyekezett megalapozni.

A tanulmánykötet szerzői tudományos alaposítással, de olvasható és közérthető stílusban mutatják be a magyar egyház- és médiatörténet egy-egy fontos jelenségét, ezért joggal számíthatnak nemcsak a szűkebb értelemben vett szakma, hanem a köztörténet iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is. A kötet egy lépést tett a katolikus média- és sajtótörténet átfogóbb – a reformkori előzményeket és az 1945 utáni eseményeket is magába foglaló – feldolgozása felé. Remélhetőleg újabb kezdeményezések és munkák fogják követni.

LÉNÁR ANDOR